

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/346672166>

Η κρίση στο πεδίο των εξαρτήσεων και η άκριτη αποδοχή της υφιστάμενης συνθήκης. Είναι αναγκαία μια συνολική αναθεώρηση των επιστημονικών οπτικών και πρακτικών μας;

Conference Paper · September 2020

CITATIONS

0

READS

79

1 author:

Sotiris Lainas

Aristotle University of Thessaloniki

68 PUBLICATIONS 28 CITATIONS

SEE PROFILE

ΠΑΝΤΩΝ
ΧΡΗΜΑΤΩΝ
ΜΕΤΡΩΝ
ΑΝΘΡΩΠΟΣ
ΠΡΟΤΑΓΩΡΑΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ (ΕΚΕ)
HELLENIC SOCIOLOGICAL SOCIETY (HSS)

7^ο ΤΑΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Κοινωνίες μετά την κρίση, κοινωνίες χωρίς κρίση;

Διαδικτυακό Συνέδριο
Αθήνα, 23-25 Σεπτεμβρίου 2020

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
2022

ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ,

ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΧΩΡΙΣ ΚΡΙΣΗ;

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Αθήνα | 23-25 Σεπτεμβρίου 2020

7ο Τακτικό Συνέδριο της ΕΚΕ

“Κοινωνίες μετά την κρίση, κοινωνίες χωρίς κρίση;”

Διοργανωτής: Ελληνική Κοινωνιολογική Εταιρεία | <http://www.hellenicsociology.gr>

Επιμέλεια Πρακτικών Συνεδρίου:

Χρυσάνθη Ζάχου, Χριστίνα Καρακιουλάφη, Ανδρομάχη Χατζηγιάννη

Μορφοποίηση Κειμένων: Μαγδαληνή Τσεβρένη, Νατάσα Χαραλάμπη

Γραφιστική Επιμέλεια: Μαγδαληνή Τσεβρένη

Σχεδιασμός Εξωφύλλου: Μπέττυ Χατζηγεωργίου

Κρατίνου 9 και Αθηνάς

Πλατεία Κοτζιά

Αθήνα, ΤΚ 10552

email: grsociolsoc@gmail.com

© Ελληνική Κοινωνιολογική Εταιρεία, 2022

ISBN: 978-960-9596-05-3

ΠΑΝΤΩΝ
ΧΡΗΜΑΤΩΝ
ΜΕΤΡΟΝ
ΑΝΘΡΩΠΟΣ
ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ (ΕΚΕ)
HELLENIC SOCIOLOGICAL SOCIETY (HSS)

Έβδομο Τακτικό Συνέδριο Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας

Κοινωνίες μετά την κρίση, κοινωνίες χωρίς κρίση;

**Διαδικτυακό Συνέδριο
Αθήνα 23-25 Σεπτεμβρίου 2020**

Επιστημονική Επιτροπή

Νίκος Δεμερτζής, Καθηγητής, ΕΚΠΑ, Πρόεδρος ΕΚΚΕ

Χρυσάνθη Ζάχου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Deree

Χριστίνα Καρακιουλάφη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Σωκράτης Κονιόρδος, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Λάουρα Μαράτου-Αλιπράντη, Δρ Κοινωνιολογίας, Επισκέπτρια Καθηγήτρια, ΕΚΠΑ, Εμπειρογνώμων ΕΙΓΕ

Απόστολος Γ. Παπαδόπουλος, Καθηγητής, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Διευθυντής ΙΚΕ/ΕΚΚΕ

Γιώργος Πλειός, Καθηγητής, ΕΚΠΑ

Χρύσα Σοφianoπούλου, Επίκουρη Καθηγήτρια, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Ιωάννα Τσίγκανου, Διευθύντρια Ερευνών, ΕΚΚΕ

Γραμματεία Συνεδρίου

Αναστασία Χαραλάμπη, Πάντειο Πανεπιστήμιο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΧΩΡΙΣ ΚΡΙΣΗ;	16
<i>Πρόλογος του τ. Προέδρου της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας, Καθηγητή Γιώργου Πλειού.</i>	
Η ΝΟΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΕΝΤΑΞΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΑΠΟΦΥΛΑΚΙΣΘΕΝΤΩΝ	19
<i>Έλλη Ανίτση</i>	
ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑΓΗ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΟΣ ΣΤΙΣ ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΟΥ 21ΟΥ ΑΙΩΝΑ	29
<i>Δημήτρης Β. Βαγιανός</i>	
ΤΟ ΕΓΚΛΗΜΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ: ΑΤΕΡΜΟΝΗ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΩΝ Η΄ ΣΤΟΧΕΥΜΕΝΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑΣΗ ΣΤΟΝ ΠΥΡΗΝΑ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ;	39
<i>Βίκυ Βλάχου</i>	
ΚΑΜΠΑΝΙΕΣ ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ ΣΕ ΚΡΙΣΙΜΕΣ ΠΡΟΕΚΚΛΟΓΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ	45
<i>Θωμάη Βούλγαρη</i>	
ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΝΕΟ-ΑΠΟΙΚΙΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ: ΓΗ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ	55
<i>Στράτος Γεωργούλας</i>	
ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ Η΄ (ΠΑΡΑΝΟΜΟΙ) ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ; ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΜΕ ΤΟΥΣ «ΞΕΝΟΥΣ» ΤΟΥ	64
<i>Γιάννης Γκολφινόπουλος</i>	
ΔΟΚΙΜΕΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΘΕΣΜΟΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΔΥΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΩΝ	72
<i>Αναστάσιος Γκούμας</i>	
ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ: ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΤΙΓΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ «ΠΕΡΙΣΤΡΕΦΟΜΕΝΗΣ ΠΟΡΤΑΣ» ΣΤΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΚΡΑΤΗΣΗΣ	79
<i>Αικατερίνη Γουργουρίνη, Βασιλική Μπούνα</i>	
ΚΡΙΣΗ, ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΣ ΘΕΣΜΟΣ ΕΠΙΚΑΙΡΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΣΕ ΚΑΙΡΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΡΘΟΤΗΤΑΣ	91
<i>Νικόλαος Α. Δεναζάς</i>	
ΕΛΛΕΙΨΕΙΣ ΚΑΙ ΚΕΝΑ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΥΠΟΔΟΜΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΦΤΩΧΕΙΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΟΥΣ	99
<i>Κωνσταντίνος Δημουλάς</i>	
ΟΙ ΡΟΜΑ ΣΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ: ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΛΟΓΟ ΚΑΙ ΥΠΟΛΕΙΜΜΑΤΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ	112
<i>Μαρία Δόγια</i>	
Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΗ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ: ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	126
<i>Γιώργος Δουργκούνας</i>	

ΑΜΕΣΕΣ ΚΑΙ ΕΜΜΕΣΕΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΕΙΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΜΕΤΑΒΛΗΤΩΝ ΜΕ ΤΟ ΦΟΒΟ ΤΟΥ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΑΣΦΑΛΕΙΑ: ΜΙΑ ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΣΤΟ ΔΗΜΟ ΜΟΣΧΑΤΟΥ ΤΑΥΡΟΥ	139
<i>Χριστίνα Ζαραφωνίτου, Άγγελος Μιμής, Δημήτριος Καλαμάρας</i>	
ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΠΑΝΔΗΜΙΑ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΔΟΜΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ ΤΟΠΙΚΗΣ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΣΤΗ ΣΤΗΡΙΞΗ ΤΩΝ ΕΥΠΑΘΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ LOCKDOWN ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΟΤΑ ΓΙΑ ΤΟΝ COVID-19	156
<i>Ελένη Ζύγα, Χριστίνα Πικραμμένου</i>	
ΧΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΛΗΨΕΙΣ, ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ: Ο 3-ΟΣ ΓΥΡΟΣ ΤΟΥ WIP GREECE	174
<i>Κατερίνα Ηλιού, Αμαλία Φραγκίσκου</i>	
Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΚΙΝΗΤΡΟΥ ΣΤΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΜΙΣΟΥΣ	187
<i>Βασιλική Κ. Θεολόγη</i>	
Η ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ ΩΣ ΑΙΤΙΑ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΕΚΤΟΠΙΣΜΟΥ	200
<i>Θανάσης Θεοφιλόπουλος</i>	
ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΕΙΣ ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΜΙΑΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ: Η ΑΥΞΗΣΗ ΤΗΣ ΕΜΦΥΛΗΣ ΕΝΔΟΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΒΙΑΣ	213
<i>Θανάσης Θεοφιλόπουλος, Ναυσικά Μοσχοβάκου, Ανδρομάχη Μπούνα</i>	
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΩΝ ΚΥΠΡΙΩΝ ΧΡΗΣΤΩΝ ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΝΔΗΜΙΑ COVID-19, ΤΙΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ	226
<i>Σωτήρης Θεοχαρίδης, Χάρης Πασιάς, Ιωάννα Χριστοδούλου, Γιάννης Πλειός</i>	
ΓΟΝΕΪΚΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΕΠΑ.Λ.	
<i>Νίκος Θεοχαρόπουλος, Επαμεινώνδας Παναγόπουλος, Μιχάλης Κατσιλλης, Ιωάννης Καμαριανός</i>	
ΕΝΗΜΕΡΩΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ ΚΑΙ ΔΡΑΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΤΟΥ ΚΟΡΩΝΟΪΟΥ ΣΕ ΤΗΛΕΟΡΑΣΗ ΚΑΙ ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΕΣ ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΑΝΑ ΜΕΣΟ	264
<i>Ιωάννα Θωμά, Μιχάλης Τασσόγλου, Κούτσικος Λουκάς</i>	
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΣΤΗ ΣΧΟΛΙΚΗ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ. ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΣΤΑΘΜΙΣΗ: ΕΝΔΥΝΑΜΩΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΕΞΙΟΤΗΤΩΝ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΙΚΤΥΩΝ	279
<i>Βασιλική Ιωαννίδη, Ηλιάννα Γωγάκη</i>	
Ο ΕΞΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΕ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΡΙΣΗΣ. ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ ΑΠΟ ΒΕΜΠΕΡΙΑΝΗ ΣΚΟΠΙΑ	292
<i>Βασιλική Καντζάρα</i>	
ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΗΣ ΣΤΑΣΗΣ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΣΕ ΣΥΝΘΗΚΕΣ COVID-19: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ	307

Βασιλική Καντζάρα, Martina Loos

ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ ΜΕ ΠΑΙΔΙΑ, ΟΙ ΦΙΛΙΚΕΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΤΗΣ 325

Πηνελόπη Καραγιάννη, Διονύσης Μπαλούρδος

ΟΙ «ΑΛΛΕΣ» ΜΗΤΕΡΕΣ. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ ΣΕ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΠΑΙΔΟΚΤΟΝΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 345

Αθανασία Κατσικώρη, Αλεξάνδρα Χαλκιά

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΘΛΗΣΗΣ ΩΣ ΜΕΣΟ ΑΠΟΔΟΧΗΣ ΤΟΥ «ΑΣΘΕΝΟΥΣ» ΦΥΛΟΥ ΣΤΑ ΑΝΩΤΑΤΑ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΙΔΡΥΜΑΤΑ 352

Ευαγγελία Κέφη-Χατζηχαμπέρη, Ειρήνη Καμπερίδου

ΤΟ ΒΙΩΜΑ ΤΟΥ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΓΙΑ ΤΙΣ ΔΙΑΖΕΥΓΜΕΝΕΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΟΥ ΖΟΥΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ 364

Ρόη Κιντή

ΜΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΟΥ ΨΗΦΙΑΚΟΥ ΧΑΣΜΑΤΟΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΟΥ WORLD INTERNET PROJECT (WIP) 375

Δήμητρα Κονδύλη, Όλγα Παπαλιού

Η ΕΜΠΛΟΚΗ ΣΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΑΠΟΝΟΜΗΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ «ΔΙΑΚΙΝΔΥΝΕΥΣΗΣ» ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΟΤΡΟΠΗ 395

Ελένη Κοντοπούλου

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗΣ ΣΤΟΝ MAX WEBER ΚΑΙ ΠΙΘΑΝΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΤΗΣ 408

Άννα Κουμανταράκη

ΕΙΝΑΙ Η ΔΙΑΙΤΗΣΙΑ ΕΝΑΣ ΠΑΡΩΧΗΜΕΝΟΣ ΘΕΣΜΟΣ ΣΤΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ; ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΑΤΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ 416

Θεόδωρος Α. Κουτρούκης

ΕΞΥΠΝΗ ΠΟΛΗ, ΤΟΠΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΑ ΜΟΝΤΕΛΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ 428

Στέφανος Κόφφας

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΕΙ 440

Αργύρης Κυρίδης, Ιωάννης Καμαριανός, Νίκος Φωτόπουλος, Δημήτρης Χαλκιώτης

Η ΓΕΙΤΟΝΙΑ ΩΣ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΟ & ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ 456

Μαρία Χ. Κωλέτση

Η ΚΡΙΣΗ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΩΝ ΕΞΑΡΤΗΣΕΩΝ ΚΑΙ Η ΑΚΡΙΤΗ ΑΠΟΔΟΧΗ ΤΗΣ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ. ΕΙΝΑΙ ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΜΙΑ ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΟΠΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΜΑΣ; 467

Σωτήρης Λαϊνάς

ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΥΠΟ (ΤΗΝ) ΚΡΙΣΗ; ΡΕΠΕΡΤΟΡΙΑ ΔΡΑΣΗΣ ΚΑΙ ΛΟΓΟΥ 480

Δημήτρης Λάλλας

«ΕΝΟΡΧΗΣΤΡΩΣΕΙΣ» ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ: ΜΙΑ ΛΟΓΟ-ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΩΘΗΤΙΚΩΝ ΜΕΘΟΔΩΝ ΕΝΟΣ ΘΕΣΜΟΥ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ492

Δημήτρης Λάλλας, Γιώργος Δρόσος

ΦΥΛΟ, ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ 507

Κυριακή Λαμπροπούλου

Ο ΣΕΞΙΣΜΟΣ ΩΣ ΕΝΝΟΙΑ ΣΕ ΠΟΛΥΕΠΙΠΕΔΗ ΚΡΙΣΗ: ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΝΑΣΤΡΟΦΟ ΣΕΞΙΣΜΟ ΣΤΟΝ ΣΕΞΙΣΤΙΚΟ ΣΥΜΨΗΦΙΣΜΟ 520

Βαγγέλης Λιότζης

Η ΕΤΕΡΟΦΥΛΟΦΙΛΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΣΕ ΚΡΙΣΗ? Η ΨΗΦΙΣΗ ΤΟΥ Ν. 4356/2015 531

Αθηνά Μαρά

ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ Η΄ ΑΝΙΣΟΡΡΟΠΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ; 542

Λάουρα Μαράτου-Αλιπράντη

«ΤΑ ΔΥΟ ΠΡΟΣΩΠΑ ΤΟΥ ΙΑΝΟΥ»: ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ (ΚΑΙ ΠΙΣΩ) 555

Ηρακλής Μαυρίδης

COVID 19 ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΗΣ ΕΝΔΟΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΒΙΑΣ: ΠΑΓΙΑ ΚΕΝΑ ΚΑΙ ΕΝΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΕΛΛΕΙΨΕΙΣ ΕΝ ΜΕΣΩ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ 568

Αρετή Μαυρομάτη Λαγάνη

ΕΜΦΥΛΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΤΡΑΠΕΖΙΚΟΣ ΚΛΑΔΟΣ: ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ «ΓΥΑΛΙΝΗΣ ΟΡΟΦΗΣ» 580

Βασιλική Π. Μελέτη

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΞΙΟΔΟΤΙΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΤΗΣ ΝΟΤΙΑΣ ΕΥΡΩΠΗΣ 595

Κωνσταντίνος Μέμος

ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ, ΟΥΤΟΠΙΑ, ΚΡΙΤΙΚΗ 607

Άγγελος Μουζακίτης

TRANSGENDER ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΗ ΛΕΣΒΟ. ΜΙΑ ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ 618

Ανδρομάχη Μπούνα, Κατερίνα Γιαννάκαινα, Ιωάννα Βαία Γραβάνη, Ραφαήλ Ραμουτσάκης, Σωτήρης Αντωνούλης

ΤΑ ΜΕΤΡΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΚΑΤΑΝΑΓΚΑΣΜΟΥ ΩΣ ΜΕΣΟ ΑΣΚΗΣΗΣ ΠΡΟΛΗΠΤΙΚΗΣ ΑΝΤΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΝΑΝΤΙ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ 629

Ειρήνη Κ. Μυλωνά

ΤΥΠΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΞΗΓΗΣΗΣ 640

Νίκος Ναγόπουλος

ΕΠΕΛΑΣΗ ΤΩΝ ΕΥΕΛΙΚΤΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΣΤΟΝ ΔΗΜΟΣΙΟ ΤΟΜΕΑ. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ Ή ΟΧΗΜΑ ΣΥΓΚΛΙΣΗΣ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΣΕ ΔΗΜΟΣΙΟ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΤΟΜΕΑ; 651

Γεώργιος Νάσιος

ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΗ ΚΑΙ ΑΞΙΕΣ: Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΗΣ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΟΝ MARX 664

Άλκης Νικολακέας

COVID-19 ΚΑΙ ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΟΙ. Ο ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ ΚΑΙ ΠΤΥΧΕΣ ΤΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΗΣ. 672

Αικατερίνη Ι. Ντάφλου

ΤΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΤΗΣ ΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΗΣ ΩΣ ΠΕΔΙΟ ΕΜΦΥΛΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΕΞΟΥΣΙΑΣ¹ 686

Ανδρέας Ντούνης

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ: ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΟΥ ΥΙΟΘΕΤΗΘΗΚΑΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ 694

Κασσιανή Οικονόμου

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ. ΣΤΟ ΔΡΟΜΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗ ΤΗΣ «ΦΘΑΡΜΕΝΗΣ» ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ Κ.Κ.ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΥ 711

Καλλιόπη Ορφανάκη

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΜΟΝΑΔΑΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΩΝ ΟΜΑΔΩΝ 724

Βασιλική Πανταζή

ΕΝΤΑΞΗ ΠΑΙΔΙΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ: ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΩΝ ΔΟΜΩΝ ΥΠΟΔΟΧΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ (ΔΥΕΠ) ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ 737

Ηρα-Ηλιάνα Παπαδοπούλου

ΝΕΕΤs ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ 744

Όλγα Παπαδοπούλου

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ Η ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΡΩΝΟΪΟ: ΒΑΣΙΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΡΟΤΙΜΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ 756

Στέλιος Παπαθανασόπουλος, Αντώνης Αρμενάκης, Αχιλλέας Καραδημητρίου

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΚΑΙ ΤΟ ΑΣΥΛΟ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ 775

Ιωάννης Παπακώστας

ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ 788

Βαΐα Παπανικολάου, Γιάννης Ρουσσάκης, Παναγιώτης Τζιόννας

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΗΡΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ 797

Παρασκευή Πουλογιαννοπούλου

ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ 810

Μαρίνα Ρήγου

Ο ΞΕΝΟΦΟΒΙΚΑ ΑΛΛΟΣ 822

Μυρτώ Ρήγου

ΕΝΤΑΞΗ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΣΤΙΣ ΤΟΠΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ: ΔΙΑΜΟΡΦΟΥΜΕΝΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΜΑΚΡΟΧΡΟΝΙΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ	833
<i>Κώστας Ρόντος, Μαρία-Ελένη Συρμαλή</i>	
Ο ΜΑΧ WEBER ΓΙΑ ΤΗΝ ΗΘΙΚΗ-ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΚΟΣΜΟΥ	842
<i>Βασίλης Ρωμανός</i>	
Η ΒΙΟΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΝ COVID- 19 ΣΕ ΑΥΤΑΡΧΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΙΘΑΝΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΠΑΝΔΗΜΙΑ	850
<i>Μηνάς Σαματάς</i>	
Η ΕΤΑΙΡΙΚΗ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΚΑΙ Ο «ΠΑΝΟΠΤΙΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ» ΩΣ ΑΠΕΙΛΕΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΕΣ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ	864
<i>Μηνάς Σαματάς</i>	
Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΔΥΣΗ ΕΝΟΣ ΝΕΟΥ ΚΥΜΑΤΟΣ ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟ: Ο ΛΟΓΟΣ (DISCOURSE) ΤΩΝ ΚΡΙΤΙΚΩΝ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΥ	877
<i>Ειρήνη Σηφάκη, Αναστασία Στάμου, Μαρία Παπαδοπούλου</i>	
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ, ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ	889
<i>Αντώνης Σκαμνάκης</i>	
Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΝΟΠΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ	901
<i>Δημήτριος Σμοκοβίτης</i>	
ΚΛΟΠΕΣ ΙΧΕ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ. ΕΝΑ ΕΓΚΛΗΜΑ ΧΩΡΙΣ «ΚΡΙΣΗ» ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ	914
<i>Βασιλική Σταθοπούλου</i>	
ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ. ΟΙ ΑΠΟΦΕΙΣ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ	922
<i>Δημήτρης Στεφανίδης</i>	
ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ, ΓΕΙΤΟΝΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ: ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΩΝ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΩΝ ΓΕΙΤΟΝΙΩΝ	933
<i>Νικόλαος Σφακιανός, Μαρία Κωλέτση, Γεώργιος Βάγιας, Δημήτρης Καρράς</i>	
ΑΠΟ ΤΗΝ «ΠΕΡΙΣΤΕΡΑ» ΣΤΗ «ΜΑΡΕΒΑ»: ΣΤΗΝ ΑΦΑΝΕΙΑ ΔΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΒΟΛΗΣ	946
<i>Μιχάλης Τασσόγλου</i>	
Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΥ ΔΙΚΟΜΜΑΤΙΣΜΟΥ	968
<i>Δημήτρης Μιχάλης Τριτσετάκης</i>	
ΣΩΜΑΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΒΙΩΜΑΤΙΚΟΙ (ΑΠ)ΕΓΚΛΕΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΥ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΣΥΡΙΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	980
<i>Ιωάννα Τσίγκανου, Αναστασία Χαλκιά, Μάρθα Λεμπέση</i>	
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ & ΑΠΟΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ	991
<i>Ελένη Τσικνάκου</i>	

ΕΝΑ ΤΑΥΤΟΤΙΚΟ ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΟΥ Μ. ΚΑΡΑΓΑΤΣΗ	1004
<i>Παναγιώτης Φελέκης</i>	
Η ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗΣ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ: ΜΙΑ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΒΕΛΓΙΟΥ	1016
<i>Ιωάννης Φυτάς, Γεράσιμος Καραμπελιάς</i>	
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ: ΜΙΑ ΣΧΕΣΗ ΧΩΡΙΣ ΚΡΙΣΗ	1027
<i>Νικόλαος Φωλίνας</i>	
ΣΧΕΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΠΟΛΥΤΗ ΦΤΩΧΕΙΑ, ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	1035
<i>Μυρσίνη Φωτοπούλου</i>	
Η ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ - ΠΑΡΑΒΙΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΤΡΙΤΟΓΕΝΗ ΤΟΜΕΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	1047
<i>Ιωάννα Χαραλάμπους</i>	
Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΟΥ ΣΤΟΝ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΑΓΩΓΗΣ ΥΓΕΙΑΣ	1059
<i>Ευστράτιος Χατζηχαλαράμπους</i>	
ΕΜΠΕΙΡΙΚΑ ΘΕΜΕΛΙΩΜΕΝΗ ΘΕΩΡΙΑ: ΜΙΑ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΙΣ ΥΠΑΡΧΟΥΣΕΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΝΑΔΥΟΜΕΝΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ	1065
<i>Γιώργος Χατζηηρήστος, Νικόλαος Ναγόπουλος, Ειρήνη Νίκη Ψωμά</i>	
ΟΙ ΔΥΟ ΒΑΣΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΙΔΕΟΤΥΠΩΝ ΤΟΥ ΜΑΧ WEBER ΚΑΙ Η ΧΡΗΣΗ ΤΟΥΣ	1076
<i>Στέλιος Χιωτάκης</i>	

Η ΚΡΙΣΗ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΩΝ ΕΞΑΡΤΗΣΕΩΝ ΚΑΙ Η ΑΚΡΙΤΗ ΑΠΟΔΟΧΗ ΤΗΣ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ. ΕΙΝΑΙ ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΜΙΑ ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΟΠΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΜΑΣ;

Σωτήρης Λαϊνάς

Διδάκτωρ Ψυχολογίας, Πρόγραμμα Προαγωγής Αυτοβοήθειας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Περίληψη

Το πεδίο των εξαρτήσεων στη χώρα μας, αλλά και διεθνώς χαρακτηρίζεται από μια παραδοξότητα: Το πρόβλημα διαρκώς διευρύνεται, παρόλη την ενασχόληση πλήθους επιστημών με αυτό και παρόλη τη μεγάλη επένδυση πόρων για την αντιμετώπισή του. Η παρούσα εισήγηση επιχειρεί να προτείνει ένα διαφορετικό πλαίσιο κατανόησης της υφιστάμενης αδιέξοδης συνθήκης, με βάση τις κριτικές προσεγγίσεις του πεδίου των εξαρτήσεων. Βασικό άξονα του αναπτυσσόμενου προβληματισμού αποτελεί η κριτική του κυρίαρχου επιστημονικού παραδείγματος των εξαρτήσεων, το οποίο ιατρικοποιεί το φαινόμενο αποπλαισιώνοντάς το από την ευρύτερη κοινωνική, πολιτισμική και ιστορική συνθήκη. Με βάση την επικρατούσα λογική της ιατρικοποίησης ευνοείται η αδιέξοδη λογική της ανάθεσης της επίλυσης του, μονοδιάστατα στους ειδικούς και σε φαραωνικούς οργανισμούς αντιμετώπισης και πρόληψης, με μεγάλο κόστος στην ουσιαστική ανάσχεση του φαινομένου. Όλα τα παραπάνω λαμβάνουν χώρα, παρόλο που έχουμε ιδιαίτερα ελπιδοφόρες προσεγγίσεις ερμηνείας του φαινομένου από επιστημονικά ρεύματα της Ψυχολογίας, της Κοινωνιολογίας, της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, της Ιστορίας, τα οποία δίνουν έμφαση στα κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά του και παρόλη τη σημαντική παρακαταθήκη των πρωτοβουλιών αλληλοβοήθειας των άμεσα ενδιαφερομένων πολιτών, των εξαρτημένων και των οικογενειών τους. Αυτές οι παραδοχές συγκροτούν το πλαίσιο προβληματισμού του παρόντος κειμένου, το οποίο στοχεύει στη διαμόρφωση μιας πρότασης αναθεώρησης των οπτικών και των πρακτικών μας στο πεδίο των εξαρτήσεων.

Λέξεις κλειδιά: Εξάρτηση, Απεξάρτηση, Νοσολογική προσέγγιση εξάρτησης, Ομάδες αυτοβοήθειας/ αλληλοβοήθειας, Ιατρικοποίηση της εξάρτησης

THE CRISIS IN FIELD OF ADDICTION AND THE UNCRITICAL ACCEPTANCE OF THE CURRENT SITUATION. IS AN OVERALL REVIEW OF OUR SCIENTIFIC VIEWS AND PRACTICES IMPERATIVE?

Sotiris Lainas

Ph.D. Psychology, Self Help Promotion Program, Aristotle University of Thessaloniki

Abstract

There is a paradox diffused in the field of addictions in a national and international level: Despite all this longstanding multidisciplinary preoccupation with the problem and the vast investment of sources in the search of an appropriate treatment, there is a perpetual widening of addiction problem. The present paper attempts to interpret the existing deadlock in an alternative way based on the critical approaches of the field of addictions. A focal point of the

unfolding argument of this paper is a critique of the prevailing scientific paradigm of addictions, which medicalizes addiction decontextualizing it from its wider social, cultural and historical frame. The prevailing account of medicalization fosters the dead-end rationale of assigning exclusively to the experts and to gigantic organizations for the treatment and prevention to find a solution, damaging thus severely the goal of the containment of the problem. All these are happening while there are significantly promising interpretive approaches of addiction coming from the scientific areas of Psychology, Sociology, Social Anthropology and History, which point to the social and cultural factors of this phenomenon and while mutual aid initiatives of stakeholders, namely the addicted people and their families, have already accumulated a significant amount of edifying heritage. These admissions are delineating the context of this presentation that aims to the shaping of a stance of reconsideration of the established views, perceptions and practices in the field of addictions.

Key words: Addiction, Treatment of addiction, Nosological approach of addiction, Self-help/ mutual aid groups, Medicalization of addiction

Εισαγωγή

Η επισκόπηση των διαφόρων επιδημιολογικών μελετών γύρω από πρόβλημα της εξάρτησης σε διεθνές επίπεδο δεν αφήνει ιδιαίτερα περιθώρια αισιοδοξίας. Σύμφωνα με τα στοιχεία του αρμόδιου τμήματος του ΟΗΕ για τα ναρκωτικά (UNODC 2019) το 2017 το ποσοστό των ανθρώπων που ανέφεραν χρήση παρανόμων ψυχοτρόπων ουσιών ήταν κατά 30% μεγαλύτερο από ότι το 2009. Η αύξηση αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική ακόμη και αν λάβουμε υπόψη μας την αύξηση του πληθυσμού παγκοσμίως, η οποία ήταν 10% για αυτή την χρονική περίοδο. Σύμφωνα με την ίδια έκθεση παρατηρείται μεγάλη αύξηση του προβλήματος της χρήσης οπιούχων σε πολυπληθείς χώρες όπως η Ινδία και η Νιγηρία. Ταυτόχρονα, η Βόρεια Αμερική (Η.Π.Α. και Καναδάς) παρουσιάζει τα υψηλότερα ποσοστά χρήσης οπιούχων/οπιοειδών (4% επί του πληθυσμού 15-64 ετών). Σύμφωνα δε με την ετήσια έκθεση του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου για τα ναρκωτικά (EMCDDA 2020) τα καταρχήν ενθαρρυντικά αποτελέσματα της μείωσης της χρήσης οπιούχων στις χώρες της Ευρώπης, ανατρέπονται από τη μεγάλη αύξηση της χρήσης κοκαΐνης σε χώρες της δυτικής και κεντρικής Ευρώπης. Αν στα προηγούμενα συνυπολογίσουμε τα σοβαρά προβλήματα που αναφέρονται στις Η.Π.Α. με την κατάχρηση των συνταγογραφούμενων οπιοειδών (Ayo, Mikhaeil, Huang and Wasowicz 2020), της αύξησης της κατάχρησης συνταγογραφούμενων βενζοδιαζεπινών σε πολλές χώρες του πλανήτη (Votaw, Geyer, Rieselbach and McHugh 2019) και το πρόβλημα της κατάχρησης αλκοόλ σε παγκόσμιο επίπεδο (World Health Organization 2018), παρατηρούμε ένα ιδιαίτερα επιβαρυνόμενο σκηνικό.

Θεωρητική συζήτηση

Μια εμφανής παραδοξότητα και ένα διαφαινόμενο αδιέξοδο

Τις τελευταίες δεκαετίες έχει αναπτυχθεί σε μεγάλο βαθμό το επιστημονικό πεδίο των εξαρτήσεων και έχει παραχθεί εκτεταμένο ερευνητικό έργο. Το επιστημονικό έργο των τελευταίων δεκαετιών συνοδεύεται από σημαντικές επενδύσεις στην ανάπτυξη πολλών και διαφορετικών προγραμμάτων πρόληψης και αντιμετώπισης των εξαρτήσεων σε διεθνές επίπεδο. Παρόλα αυτά τα αποτελέσματα στο πεδίο της πρόληψης και της αντιμετώπισης της εξάρτησης δεν είναι ενθαρρυντικά (Klingemann 2020, Ζαφειρίδης 2018). Η παραδοξότητα, ανάμεσα στο σημαντικό έργο (ερευνητικό

και σε επίπεδο παρεμβάσεων) από τη μία πλευρά και στα μη ικανοποιητικά αποτελέσματα από τις υλοποιούμενες παρεμβάσεις από την άλλη πλευρά, καθίσταται ολοένα και περισσότερο εμφανής. Η παραδοξότητα αυτή γίνεται ακόμη περισσότερο δυσερμήνευτη, αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι η ιστορία του πεδίου των εξαρτήσεων έχει σημαντικότερα παραδείγματα ελπιδοφόρων πρακτικών αλληλοβοήθειας των άμεσα ενδιαφερομένων. Παραδείγματα τα οποία όμως δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς, ώστε να δημιουργηθούν ουσιαστικές εναλλακτικές προτάσεις σε επίπεδο επαγγελματικών ψυχοκοινωνικών παρεμβάσεων (White 2014, Ζαφειρίδης 2009, Zafiridis and Lainas 2012). Είναι πολλοί και σημαντικοί οι μελετητές του πεδίου των εξαρτήσεων που χαρακτηρίζουν αυτή τη συνθήκη ως ένα εμφανές αδιέξοδο του πεδίου των εξαρτήσεων (Alexander 2008, Klingemann and Bergmark 2006, Peele 1989).

Η κρίση του πεδίου των εξαρτήσεων και η κριτική στο κυρίαρχο επιστημονικό παράδειγμα

Εδώ και αρκετές δεκαετίες υπήρχαν μελετητές που έθεταν καίριους προβληματισμούς για την πορεία του πεδίου των εξαρτήσεων και για το διαφανόμενο αδιέξοδο (Peele 1989, Szaz 2003). Σήμερα πλέον έχει διαμορφωθεί ένα σημαντικό κριτικό επιστημονικό ρεύμα εντός του πεδίου, το οποίο αξιοποιεί επιστήμες όπως η Ιστορία, η Κοινωνιολογία, η Κοινωνική Ανθρωπολογία, αλλά και κριτικά ρεύματα από την Ψυχολογία, την Ψυχιατρική και τις νευροεπιστήμες (Alexander 2008, Hart 2013, Peele 1990). Οι κριτικές προσεγγίσεις συνδέουν το παρατηρούμενο αδιέξοδο με την αδυναμία του κυρίαρχου επιστημονικού παραδείγματος να ερμηνεύσει το φαινόμενο της εξάρτησης με επάρκεια. Αυτό έχει ως συνέπεια την υιοθέτηση μη λειτουργικών πολιτικών και πρακτικών πρόληψης και αντιμετώπισης του.

Το κυρίαρχο επιστημονικό παράδειγμα στο πεδίο των εξαρτήσεων θεωρεί την εξάρτηση ως μια χρόνια υποτροπιάζουσα νόσο του εγκεφάλου (Leshner 2003, Volkow, Koob and McLellan 2016). Πρόκειται για μια θεώρηση που κυριαρχεί επιστημονικά, ενώ έχει δεχτεί και δέχεται ισχυρή και τεκμηριωμένη κριτική και ενώ οι πολιτικές και πρακτικές που βασίζονται σε αυτή, δεν παράγουν ικανοποιητικά αποτελέσματα (Hall, Carter and Forlini 2015, Hart 2013, Klingemann and Sobell 2007, Lewis 2017, Satel and Lilienfeld 2014, Ζαφειρίδης 2018). Η κριτική που ασκείται αφορά στη μονοδιάστατη έμφαση στις βιολογικές διαστάσεις της εξάρτησης, η οποία οδηγεί νομοτελειακά στην ιατροκοποίηση του φαινομένου, μέσα από τον ορισμό της εξάρτησης ως μιας χρόνιας υποτροπιάζουσας ασθένειας του εγκεφάλου (Hart 2013, Lewis 2017). Βασικό αποτέλεσμα της ιατροκοποίησης είναι η αποπλαισίωση του φαινομένου της εξάρτησης από το ιστορικό, κοινωνικοπολιτισμικό και πολιτικό πλαίσιο στο οποίο αναπτύσσεται και η θέαση του ως ένα ατομικό/βιολογικό πρόβλημα (Alexander 2008, Ζαφειρίδης 2000).

Στο πλαίσιο των κριτικών προσεγγίσεων της ιατροκοποίησης του φαινομένου της εξάρτησης ενδιαφέρουσα είναι η θέση του Ζαφειρίδη (2018), ο οποίος χρησιμοποιεί με τον όρο νοσολογική προσέγγιση. Στον συγκεκριμένο ορισμό συμπεριλαμβάνει και την άκρατη ψυχολογικοποίηση του φαινομένου της εξάρτησης την οποία θεωρεί απότοκο της ιατροκοποιημένης οπτικής του φαινομένου. Πιο συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι ο όρος νοσολογική προσέγγιση θα πρέπει να περιλαμβάνει πέρα από τις απόψεις που θεωρούν την εξάρτηση ως μια χρόνια

υποτροπιάζουσα ασθένεια του εγκεφάλου και όσες από τις ψυχολογικές προσεγγίσεις εμμένουν σε μία ατομοκεντρική και αποπλαισιωμένη από το ευρύτερο περιβάλλον οπτική της γένεσης και της ανάπτυξης της εξάρτησης. Υπό αυτό το πρίσμα είναι εμφανές ότι οι φαινομενικά αντιθετικές οπτικές ερμηνείες και αντιμετώπισης της εξάρτησης (βιολογικές και ψυχολογικές), έχουν πολύ περισσότερα και ουσιαστικότερα κοινά από ότι διαφορές. Με άλλα λόγια, είτε το ζήτημα της εξάρτησης προσεγγίζεται με όρους ατομικών ψυχολογικών ελλειμμάτων, είτε με όρους βιολογικών παραγόντων, χωρίς να λαμβάνεται υπόψιν το κοινωνικό, ιστορικό, πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο συμβαίνει, τότε η θεώρησή του ως βιολογικού ή ψυχολογικού είναι δευτερεύουσας σημασίας. Καθοριστικής σημασίας είναι η ατομοκεντρική και αποπλαισιωμένη οπτική, η οποία επιδρά καταλυτικά σε διάφορα επίπεδα που αφορούν τόσο στην ανεπαρκή κατανόηση των αιτιών του φαινομένου, όσο και στην υιοθέτηση μη λειτουργικών πολιτικών αντιμετώπισής του.

Οι επιδράσεις της νοσολογικής αντίληψης στο πεδίο των εξαρτήσεων

Η θέαση της εξάρτησης ως νόσου και η αποδοχή της ως τέτοιας, σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, έχει προηγηθεί της ύπαρξης επιστημονικών ερευνών γύρω από το θέμα. Όπως αναφέρουν κριτικοί επιστήμονες του πεδίου, η επιστήμη επιβεβαίωσε εκ των υστέρων απόψεις που επικράτησαν σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο (Ζαφειρίδης 2018). Μια προσεκτικότερη ματιά στην ιστορία των εξαρτήσεων αναδεικνύει τον πρωτεύοντα ρόλο που έπαιξαν στη διαμόρφωση της νοσολογικής αντίληψης, θρησκευτικές και πολιτικές πεποιθήσεις, με προεξάρχουσες αυτές του κινήματος της εγκράτειας.¹ Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα παρατηρούμε τη σταδιακή επικράτηση των νοσολογικών αντιλήψεων και την ιατροκοποίηση του φαινομένου της εξάρτησης, η οποία επέδρασε με μη θετικό τρόπο σε διάφορα επίπεδα στο πεδίο των εξαρτήσεων.²

Μια πρώτη εμφανής επίδραση της ιατροκοποίησης στο πεδίο αφορά στη θέαση της εξάρτησης ως μιας χρόνιας υποτροπιάζουσας ασθένειας, η οποία οδηγεί στην υιοθέτηση της αντίληψης ότι πρόκειται για ένα «ανίατο» πρόβλημα υγείας. Το γεγονός αυτό έχει πολλαπλές επιδράσεις στην ποιότητα των παρεμβάσεων για την αντιμετώπιση της εξάρτησης, αφού τροποποιεί προς το αρνητικό το κίνητρο των ανθρώπων που αντιμετωπίζουν ανάλογα προβλήματα και των συγγενών τους. Ταυτόχρονα, δημιουργεί μια μη θετική κοινωνική αναπαράσταση για το αν ένας άνθρωπος με πρόβλημα εξάρτησης είναι σε θέση να απεμπλακεί από αυτό ή όχι. Όλα αυτά οδηγούν σε μία παραδοχή ότι πρόκειται για μία ανίατη ασθένεια, η οποία με τη σειρά της αποτελεί τη βάση για τη χάραξη διαχειριστικών πολιτικών αντιμετώπισης του προβλήματος, που δεν στοχεύουν στην υπέρβαση του, αλλά μονοδιάστατα στη μείωση της βλάβης που αυτό προκαλεί (Ζαφειρίδης 1983, Μάτσα 2001).³ Το ενδιαφέρον είναι ότι η επικράτηση της «ανιάτης φύσης της εξάρτησης» λαμβάνει χώρα παρά την έγκυρη και τεκμηριωμένη επιστημονική κριτική που δέχεται και παρά τα εκατομμύρια των απεξαρτημένων ατόμων σε όλο τον κόσμο (Zafiridis 2011, White 2014, Μάτσα 2001, Peele 1989, Klingemann and Sobell 2007).

Μία δεύτερη αρνητική επίδραση αφορά στη νομιμοποίηση της λογικής της ανάθεσης της επίλυσης του προβλήματος αποκλειστικά σε ειδικούς επιστήμονες και εξειδικευμένους οργανισμούς. Η επικράτηση της άποψης ότι η εξάρτηση είναι ένα ατομικό ιατρικό πρόβλημα οδηγεί νομοτελειακά στην αντίληψη ότι οι αιτίες του δεν σχετίζονται με την εκάστοτε κοινωνικοπολιτική συνθήκη και ότι η επίλυση του οφείλει

να ανατίθεται σε εξειδικευμένους οργανισμούς και ειδικούς. Η ιστορία, όμως, της απεξάρτησης αναδεικνύει ότι οι επιτυχείς παρεμβάσεις είναι όσες λειτουργούν με το αντίθετο σκεπτικό από αυτό της ανάθεσης: όσες τοποθετούν στο επίκεντρο των παρεμβάσεων τους άμεσα ενδιαφερόμενους και τους ειδικούς στην περιφέρεια (White 2014, Ζαφειρίδης και Λαϊνάς 2007, 2009). Σε αυτό το πλαίσιο, έχουμε τη συνεχή μεγέθυνση των εξειδικευμένων οργανισμών για την αντιμετώπιση αυτών των ζητημάτων τόσο διεθνώς, όσο και στην Ελλάδα. Η μεγέθυνση των οργανισμών συνοδεύεται πολλές φορές από την εμφάνιση φαινομένων γραφειοκρατικοποίησης και συγκεντρωτισμού, τα οποία τους οδηγούν σε αδυναμία να αντιληφθούν τις αλλαγές στο πεδίο των εξαρτήσεων και να εντάξουν έγκαιρα στη λειτουργία τους καινοτόμες πρακτικές αντιμετώπισης ή πρόληψης του φαινομένου (Ζαφειρίδης 2018).

Η αδυναμία κατανόησης των πολλαπλών διαστάσεων της εξάρτησης και η επικράτηση ιατροκεντρικής αντίληψης στους εργαζόμενους του πεδίου των εξαρτήσεων συνιστά μια ακόμη αρνητική επίδραση. Η ιατροποίηση του φαινομένου της εξάρτησης οδηγεί σε μια παγιωμένη αντίληψη για τη φύση του φαινομένου της εξάρτησης και τις διαστάσεις του και στους εργαζόμενους του πεδίου. Η επικράτηση της ιατροποιημένης αντίληψης της εξάρτησης είναι εμφανής και σε θεωρούμενα μη ιατροκεντρικά πλαίσια. Ο χρησιμοποιούμενος λόγος από το προσωπικό, η περιγραφή και η ονομασία των επιμέρους διαδικασιών,⁴ αλλά και οι υιοθετούμενες στάσεις εκ μέρους του προσωπικού πολλών δομών, που θεωρητικά αντιτίθενται στη νοσολογική αντίληψη της εξάρτησης, είναι σαφώς ιατροκεντρικές. Η μεγάλη αυτή αντίφαση δεν γίνεται εύκολα αντιληπτή καθώς το ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο ευνοεί την ιατροποιημένη οπτική και πρακτική όπως πολύ σημαντικές μελέτες έχουν αναδείξει (Conrad 2007, Maturo 2012). Ταυτόχρονα, η νοσολογική αντίληψη της εξάρτησης οδηγεί σε μία παγιωμένη και αμετάβλητη οπτική του φαινομένου εκ μέρους των επαγγελματιών του πεδίου, με αποτέλεσμα να υπάρχει αδυναμία κατανόησης των πολλαπλών μεταβολών του φαινομένου, από εποχή σε εποχή και από πλαίσιο σε πλαίσιο. Η αδυναμία κατανόησης των αλλαγών που έχουν επέλθει στο πεδίο των εξαρτήσεων, είναι η βασική αιτία μη αναζήτησης αποτελεσματικών λογικών παρέμβασης για τα πολλαπλά και με διαφορετικές ανάγκες προφίλ ανθρώπων που προσεγγίζουν τις δομές απεξάρτησης σήμερα (Klingemann 2020, Λαϊνάς 2013).

Τέλος μη θετική επίδραση της νοσολογικής αντίληψης στο πεδίο των εξαρτήσεων αποτελεί και η επικράτηση του παραδοσιακού ιατροκεντρικού μοντέλου παροχής βοήθειας, το οποίο επιφυλάσσει για τον ειδικό ένα ιδιαίτερα ενεργό ρόλο και θέτει τον πάσχοντα σε ρόλο παθητικού αποδέκτη οδηγιών και υπηρεσιών. Πρόκειται για ένα μοντέλο παροχής βοήθειας που η ιστορία, αλλά και η σύγχρονη αντίληψη για την απεξάρτηση το θεωρεί μη δόκιμο για την αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων, αφού ο ενεργός και πρωταγωνιστικός ρόλος των άμεσα ενδιαφερομένων είναι κεντρικός για να υπάρξουν βιώσιμες προτάσεις απεξάρτησης (Λαϊνάς 2013, White 2014).

Οι συνεισφορές των κριτικών προσεγγίσεων του πεδίου των εξαρτήσεων

Στον αντίποδα των προαναφερθέντων έχει συγκροτηθεί τις τελευταίες δεκαετίες ένα επιστημονικό ρεύμα, το οποίο εισφέρει σημαντικές προτάσεις για την κατανόηση και αντιμετώπιση του φαινομένου, εκκινώντας από διαφορετικές επιστημολογικές και επιστημονικές παραδοχές σε σχέση με το κυρίαρχο επιστημονικό παράδειγμα. Το

συγκεκριμένο ρεύμα, το οποίο προτείνει ένα ολοκληρωμένο πλέγμα κριτικών θεωρήσεων και πρακτικών για τις εξαρτήσεις, συμπεριλαμβάνει καινοτόμες οπτικές από διάφορες επιστήμες, όπως η Ψυχολογία, η Ψυχιατρική, οι Νευροεπιστήμες, η Ιστορία, η Κοινωνιολογία, η Κοινωνική Ανθρωπολογία. Οι συνεισφορές του συγκεκριμένου ρεύματος αφορούν το σύνολο των διαστάσεων του φαινομένου της εξάρτησης.

Μια πρώτη πολύ σημαντική συνεισφορά αφορά στο ρόλο του κοινωνικοπολιτικού και πολιτισμικού πλαισίου στη δημιουργία και στην εξάπλωση του προβλήματος της εξάρτησης. Σημαντική είναι σε αυτό το θέμα η συμβολή επιστημών όπως η Ιστορία, η Κοινωνιολογία, η Κοινωνική Ανθρωπολογία, αλλά και κριτικών προσεγγίσεων των νευροεπιστημών που κατέστησαν σαφή τον κεντρικό ρόλο του πλαισίου στην ανάπτυξη και μεγέθυνση των προβλημάτων εξάρτησης (Courtwright 2019, Hart 2013, Zinberg 1984). Η αποπλαισιωμένη οπτική του προβλήματος υπό το μανδύα της «ουδετερότητας» της επιστήμης, η οποία ουσιαστικά στηρίζει το status quo, αποδομείται από σημαντικό ερευνητικό έργο που αναδεικνύει την έντονη σχέση ανάμεσα στις ραγδαίες κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές μεταβολές και τη μεγάλη αύξηση των δεικτών των προβλημάτων εξάρτησης (Alexander 2008, Peele 1990).

Μια δεύτερη εξίσου σημαντική συνεισφορά είναι η εναλλακτική ερμηνεία σημαντικών ευρημάτων των νευροεπιστημών. Μια από τις πλέον ενδιαφέρουσες εξελίξεις της τελευταίας δεκαετίας στο πεδίο των εξαρτήσεων αφορά στην ανάδειξη σημαντικών κριτικών απόψεων από το πεδίο των νευροεπιστημών, οι οποίες βρίσκονται στον αντίποδα των κυρίαρχων νοσολογικών αντιλήψεων (Hart 2013, Lewis 2017, Satel and Lilienfeld 2014). Η σημαντική συνεισφορά των νευροεπιστημών με τις απεικονιστικές και άλλες μεθόδους μελέτης του εγκεφάλου προσεγγίζεται όχι με στατικούς όρους, αλλά με δυναμικούς όρους, καθώς άλλωστε ο εγκέφαλος βρίσκεται σε δυναμική αλληλεπίδραση με το περιβάλλον του. Χαρακτηριστική σε αυτό το πεδίο είναι η δουλειά του Lewis (2015, 2017), ο οποίος αμφισβητεί ως αυθαίρετο τον όρο ασθένεια για την εξάρτηση, υποστηρίζοντας ότι για να κατανοήσουμε το φαινόμενο θα πρέπει να δούμε τις αλλαγές που συμβαίνουν στον εγκέφαλο υπό το πρίσμα των θεωριών της μάθησης και της εξέλιξης του εγκεφάλου. Η προσέγγιση αυτή, πέρα από το ότι διατυπώνει μια σοβαρή κριτική στην έννοια της ασθένειας της εξάρτησης, φωτίζει και μια διάσταση που φαίνεται να μην λαμβάνεται σοβαρά υπόψιν στο πεδίο. Η διάσταση αυτή αφορά στην απόπειρα ταύτισης των δεδομένων που προκύπτουν από τις απεικονιστικές ή άλλες μεθόδους μελέτης του εγκεφάλου, με την κατασκευασμένη κοινωνικά και επιστημονικά έννοια της χρόνιας υποτροπιάζουσας νόσου. Τα ίδια δεδομένα ο Lewis, αλλά και άλλοι μελετητές του πεδίου, τα ερμηνεύουν εντελώς διαφορετικά, ως εξελικτική διαδικασία του εγκεφάλου ή ως μια διαδικασία μάθησης (Hart 2013, Lewis 2017, Satel and Lilienfeld 2014). Το συγκεκριμένο ζήτημα της θέασης μιας ερμηνευτικής προσέγγισης των ερευνητικών δεδομένων ως απόλυτη αλήθεια και μόνη αντικειμενική πραγματικότητα, προκαλεί πολλαπλά προβλήματα στην ουσιαστική κατανόηση και αντιμετώπιση διαφόρων κοινωνικών προβλημάτων (Teo 2010).

Ιδιαίτερο βάρος δίνουν τα κριτικά ρεύματα των εξαρτήσεων στη διαχρονικά αξιόπιστη πρόταση των ομάδων και των πρωτοβουλιών αυτοβοήθειας/ αλληλοβοήθειας. Οι ομάδες αυτοβοήθειας/ αλληλοβοήθειας στο πεδίο των εξαρτήσεων συνέβαλαν σε πολύ μεγάλο βαθμό στην αντιμετώπιση του

προβλήματος, αλλά και στην κατανόηση σημαντικών διαστάσεων αυτού εδώ και πολλές δεκαετίες. Πιο συγκεκριμένα, η σημασία για την ουσιαστική αντιμετώπιση του προβλήματος της εξάρτησης της βιωματικής γνώσης, του κοινοτικού περιβάλλοντος και της αλληλοβοήθειας αναδείχθηκαν μέσα από τη λειτουργία των ομάδων των Ανωνύμων Αλκοολικών και των διαφόρων ομάδων αυτοβοήθειας/ αλληλοβοήθειας που προέκυψαν από αυτούς, αλλά και από τα κοινόβια αυτοβοήθειας/ αλληλοβοήθειας όπως το Synanon (Kelly 2017, White 2014, Zafiridis 2011, Borkman 2008). Η μεγάλη σημασία του κοινωνικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος για την ανάπτυξη του προβλήματος της εξάρτησης διατυπώθηκε με σαφήνεια από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 στο Synanon, το πρώτο αυτοδιαχειριζόμενο κοινόβιο ανθρώπων με πρόβλημα εξάρτησης, το οποίο αποτέλεσε και τον προπομπό του επιτυχούς επαγγελματικού μοντέλου των θεραπευτικών κοινοτήτων (Zafiridis 2011, Yablonsky 1965).

Τα κριτικά ρεύματα του πεδίου των εξαρτήσεων αναδεικνύουν τα τελευταία χρόνια ένα ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα: τη διαφοροποίηση του προφίλ και των αναγκών των ανθρώπων που αντιμετωπίζουν προβλήματα εξάρτησης και την ταυτόχρονη διεύρυνση των εξαρτητικών συμπεριφορών. Το γεγονός αυτό είναι ιδιαίτερα κρίσιμο καθώς η διαφοροποίηση του προφίλ και των αναγκών εγείρει ερωτήματα για την καταλληλότητα των υφιστάμενων πρακτικών παρέμβασης και την ανάγκη να υπάρξουν αλλαγές σε αυτές (Granfield and Cloud 2001, Orford 2001, Zafiridis 1990). Η αναγκαιότητα αλλαγών των υφιστάμενων ψυχοκοινωνικών παρεμβάσεων στο πεδίο των εξαρτήσεων προκειμένου να συμπεριληφθούν και άνθρωποι με διαφορετικές ανάγκες είναι ιδιαίτερα επίκαιρη, καθώς με αυτό τον τρόπο οι δομές απεξάρτησης θα κατορθώσουν να υπερβούν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν όσον αφορά στην προσέλκυση ανθρώπων με ανάλογα ζητήματα (Λαϊνάς 2013).

Μια ακόμη σημαντική συνεισφορά των κριτικών προσεγγίσεων του πεδίου είναι η ανάδειξη του φαινομένου της φυσικής ανάρρωσης. Της διαδικασίας δηλαδή υπέρβασης των προβλημάτων εξάρτησης χωρίς τη λήψη βοήθειας είτε από επαγγελματικά πλαίσια, είτε από ομάδες αυτοβοήθειας/ αλληλοβοήθειας. Όπως αναφέρει η έρευνα το φαινόμενο αυτό σχετίζεται με την ύπαρξη επαρκούς κοινωνικού κεφαλαίου στα άτομα που αντιμετωπίζουν πρόβλημα εξάρτησης. Η μελέτη αυτού του φαινομένου οδηγεί σε μια σειρά ερωτημάτων στο πεδίο των εξαρτήσεων, τα οποία αφορούν και το συνολικό τρόπο που προσεγγίζουμε την έννοια της ανάρρωσης ή απεξάρτησης (Ζαφειρίδης 2018, Cloud and Granfield 2008, Klingemann and Sobell 2007, Klingemann 2020).

Η επιτυχής συμβολή των ομάδων αυτοβοήθειας/ αλληλοβοήθειας στο πεδίο των εξαρτήσεων σε συνδυασμό με τα αδιέξοδα των ιατροκεντρικών πρακτικών σε αυτό αναδεικνύουν την ανάγκη επανεξέτασης του κυρίαρχου μοντέλου παροχής βοήθειας. Ο προβληματισμός αυτός συνδέεται επίσης με τα κριτικά ρεύματα της Ψυχολογίας, όπου αμφισβητείται τόσο η άκρατη ψυχολογικοποίηση και το παραδοσιακό μοντέλο υποστήριξης και παρέμβασης, όσο και η διαρκώς μεγαλύτερη έμφαση στις ψυχοθεραπευτικές τεχνικές (Prilleltensky and Nelson 2002, Ζαφειρίδης 2000, 2018). Προτείνονται μοντέλα παροχής βοήθειας στα οποία παρέχεται υποστήριξη για την αυτοβοήθεια και την αυτοοργάνωση των άμεσα ενδιαφερομένων και τα οποία τοποθετούν τους λειτουργούς υγείας στην περιφέρεια των υλοποιούμενων παρεμβάσεων (Ζαφειρίδης 2000, Λαϊνάς 2013, DeZeeuw 2004,

Watkins 2019). Τα μοντέλα αυτά συνδέονται επίσης με την προσαρμογή της πρότασης υποστήριξης στις ανάγκες κάθε συγκεκριμένου ανθρώπου και κινούνται προς μια κατεύθυνση ενίσχυσης των πόρων που προάγουν την ανάρρωση, ενίσχυσης με άλλα λόγια του κοινωνικού και αναρρωτικού κεφαλαίου (Λαϊνάς 2013, Kelly and White 2011, Cloud and Granfield 2008).

Συμπεράσματα

Με βάση όλα τα παραπάνω, αναδύονται οι διαστάσεις μιας νέας οπτικής του φαινομένου της εξάρτησης και των προσπαθειών αντιμετώπισής του. Η νέα οπτική είναι σημαντικό να συμπεριλαμβάνει διάφορα επιστημονικά πεδία όπως της Ιατρικής, της Ψυχιατρικής, της Βιολογίας, των Νευροεπιστημών, της Ψυχολογίας, αλλά σε ισότιμη βάση και πεδία όπως της Κοινωνιολογίας, της Ιστορίας, της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας. Η ουσιαστική διεπιστημονική προσέγγιση είναι σημαντικό να δίνει έμφαση στον πλουραλισμό των χρησιμοποιούμενων μεθοδολογιών έρευνας, προκειμένου να προσεγγιστούν διαστάσεις του φαινομένου, τις οποίες οι μεθοδολογίες του κυρίαρχου ερευνητικού παραδείγματος δεν προσεγγίζουν (Rhodes and Coomber 2010, Orford 2008). Μια σημαντική συνεισφορά των κριτικών προσεγγίσεων των κοινωνικών επιστημών αφορά στην αξιοποίηση της συμμετοχικής έρευνας δράσης, ως εργαλείου διερεύνησης αναγκών, αλλά και δημιουργίας ψυχοκοινωνικών παρεμβάσεων. Η συγκεκριμένη μεθοδολογία θέτει ως βάση τη βιωματική γνώση και την ενεργό συμμετοχή των άμεσα ενδιαφερόμενων, δίνει έμφαση στα τοπικά, ιστορικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά του εκάστοτε πλαισίου και αποτελεί την πλέον δόκιμη μεθοδολογία για την αξιοποίηση των πρακτικών αυτοβοήθειας/ αλληλοβοήθειας στο πεδίο των εξαρτήσεων (Λαϊνάς 2013).

Το αίτημα για κοινωνική δικαιοσύνη και χειραφέτηση των καταπιεσμένων και ο σεβασμός στο δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού για τους άμεσα ενδιαφερόμενους, που αποτελούν βασικές αξίες των κριτικών προσεγγίσεων της Ψυχολογίας, οριοθετούν το πλαίσιο και τους στόχους μιας διαφορετικής οπτικής στο πεδίο των εξαρτήσεων. Η οπτική αυτή θέτει σε κεντρικό ρόλο τους άμεσα ενδιαφερόμενους σε όλο το φάσμα των απαιτούμενων ενεργειών, από την ανάδειξη των αναγκών και το σχεδιασμό παρεμβάσεων, ως την υλοποίηση, την αξιολόγηση των παρεμβάσεων καθώς και τη χάραξη πολιτικών γύρω από τα ζητήματα των εξαρτήσεων. Υπό αυτό το πρίσμα η ανάκτηση της αξιοπρέπειας και της ελευθερίας των ανθρώπων που αντιμετωπίζουν προβλήματα εξάρτησης αποτελούν τα βασικά ζητούμενα του πεδίου.

Η επίτευξη όλων των παραπάνω σχετίζεται με την ανατροπή των λογικών ανάθεσης επίλυσης του προβλήματος αποκλειστικά σε εξειδικευμένους οργανισμούς και επαγγελματίες. Επιπλέον η έμφαση στον ενεργό ρόλο των άμεσα ενδιαφερομένων πολιτών και των τοπικών κοινωνιών θεωρείται μείζονος σημασίας για την αποδοτικότερη αντιμετώπιση των προβλημάτων εξάρτησης. Μια σημαντική παραδοχή που οφείλουμε να κάνουμε ως επιστήμονες, ως επαγγελματίες του πεδίου, ως κοινωνία, αλλά πολλές φορές ως άμεσα ενδιαφερόμενοι/ες είναι αυτό που τονίζει σε ένα σημαντικό του άρθρο ο K. Humphreys (2015): Οι επαγγελματίες του πεδίου των εξαρτήσεων δεν είναι οι θεματοφύλακες της ανάρρωσης.

Τέλος, χρειάζεται να τονιστεί πως ο κίνδυνος να θεωρηθεί η συμμετοχή των άμεσα ενδιαφερομένων ως πανάκεια και να εργαλειοποιηθούν ή και να αφομοιωθούν οι ριζοσπαστικές αυτές ιδέες και πρακτικές από την κυρίαρχη λογική είναι υπαρκτός (Lainas, Georgiou and Dimitriadou 2017, Zafiridis and Lainas 2012). Τα

διερευνώμενα όμως αδιέξοδα του πεδίου των εξαρτήσεων από τη μία πλευρά και οι ασφαλιστικές δικλείδες που θέτουν τα κριτικά επιστημονικά ρεύματα για να αποφευχθούν οι όποιοι κίνδυνοι από την άλλη πλευρά, αναδεικνύουν ως κεντρικό το αίτημα ανανέωσης ή και ανατροπής των οπτικών και των πρακτικών μας γύρω από το φαινόμενο της εξάρτησης.

Σημειώσεις

¹ Το εμπνεόμενο από τον προτεσταντισμό κίνημα της εγκράτειας εμφανίστηκε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα με βασικό στόχο την καταπολέμηση της χρήσης αλκοόλ. Σημαντικές επιρροές δέχθηκε στα πρώτα του βήματα από τις απόψεις του θεωρούμενου πατέρα της Ψυχιατρικής Benjamin Rush, για την υιοθέτηση λογικών μετριασμένης χρήσης αλκοόλ. Γρήγορα όμως το πρόταγμα αυτό άλλαξε υπό την πίεση συντηρητικότερων φωνών και επικράτησε το αίτημα για πλήρη απαγόρευση του αλκοόλ (Courtwright, 2012). Ακόμη και σήμερα το κίνημα αυτό ασκεί σημαντικές επιρροές στην οπτική μας στα ζητήματα της εξάρτησης/ απεξάρτησης και στην υιοθέτηση πολιτικών γύρω από αυτό.

² Ένα βασικό επιχείρημα των υποστηρικτών της νοσολογικής αντίληψης είναι ότι με την υιοθέτηση αυτής της άποψης βελτιώνεται η θέση των ανθρώπων που αντιμετωπίζουν ανάλογα προβλήματα, αφού δεν αντιμετωπίζονται ως ανήθικοι και εγκληματίες, αλλά ως ασθενείς. Πρόκειται για ένα σημαντικό επιχείρημα το οποίο οφείλουμε να λάβουμε υπόψιν μας, καθώς κατά τον 20ο αιώνα αρκετές νομοθετικές και άλλες ρυθμίσεις για ανθρώπους με πρόβλημα εξάρτησης που κινήθηκαν σε θετική κατεύθυνση, βασίζονται σε αυτό το σκεπτικό. Αν όμως υιοθετήσουμε τη νοσολογική αντίληψη της εξάρτησης οφείλουμε να αναρωτηθούμε, αν η θέαση και αντιμετώπιση ενός ανθρώπου με πρόβλημα εξάρτησης στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες είναι ανάλογη με την αντιμετώπιση ενός ανθρώπου με τη νόσο του Πάρκινσον ή ενός ανθρώπου που έχει διαβήτη (χρόνιες ασθένειες και οι δύο).

Η πολυπλοκότητα των αιτιών της εξάρτησης και ο καθοριστικός ρόλος που διαδραματίζει στην εννοιολογική της κατασκευή το ιστορικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο, διαφοροποιούν σε μεγάλο βαθμό την ουσιαστική οπτική μας επί αυτής. Η υιοθέτηση, άλλωστε, του όρου ασθένεια για την εξάρτηση με βάση το επιχείρημα της βελτίωσης της θέσης των ανθρώπων που αντιμετωπίζουν ανάλογα προβλήματα, απέχει από την έννοια της επιστημονικής τεκμηρίωσης, καθώς γίνεται με ηθικούς όρους. Αν επιζητούμε μια πραγματική προοδευτική εννοιολογική προσέγγιση του φαινομένου θα μπορούσαμε να αξιοποιήσουμε μια πραγματική ανθρωποκεντρική αντίληψη, όπως αυτή που πηγάζει από ένα σύνθημα έγκλειστου σε ψυχιατρείο της Ιταλίας πριν τη μεταρρύθμιση του Franco Basaglia: «Πριν ήμασταν τρελοί. Τώρα είμαστε ασθενείς. Πότε τελικά θα μας θεωρήσουν ανθρώπους;» (Cristicchi, 2007 σε Μπαζάλια, 2008, σελ.: 9).

³ Η προσέγγιση της μείωσης της βλάβης είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη συνολική αντιμετώπιση της εξάρτησης. Η κριτική δε σχετίζεται με την προσέγγιση, αλλά με την αξιοποίησή της στο πλαίσιο διαχειριστικών πολιτικών οι οποίες συμβαδίζουν με την παρούσα συνθήκη της κρίσης των σύγχρονων καπιταλιστικών κοινωνιών και στοχεύουν στη μείωση των πόρων για τις δημόσιες παρεμβάσεις απεξάρτησης. Είναι εντελώς διαφορετικό, η προσέγγιση της μείωσης της βλάβης να αποτελεί ένα κομμάτι του συνολικού φάσματος αντιμετώπισης και εντελώς διαφορετικό να τίθεται ως μοναδικός άξονας μιας πολιτικής για την αντιμετώπιση της εξάρτησης.

⁴ Έννοιες όπως θεραπεία, υποτροπή, αλλά και όροι όπως, θεραπευτής/ρια, συζήτηση περιστατικών, συμμόρφωση στη θεραπεία κ.α., παραπέμπουν ευθέως σε μια ιατροκεντρική σκέψη και πρακτική.

Αναφορές

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Ζαφειρίδης, Φ. (2001), Ψυχική υγεία και καπιταλιστική ανάπτυξη, στο Ζαφειρίδης, Φ. (2009), *Εξαρτήσεις και Κοινωνία. Θεραπευτικές Κοινότητες, Ομάδες Αυτοβοήθειας* (σελ. 203 -209). Αθήνα, Εκδόσεις Κέδρος.
- Ζαφειρίδης, Φ. (2009), *Εξαρτήσεις και Κοινωνία. Θεραπευτικές Κοινότητες, Ομάδες Αυτοβοήθειας*, Αθήνα, Εκδόσεις Κέδρος.
- Ζαφειρίδης, Φ. (2018), *Για τις αιτίες και τη θεραπεία των εξαρτήσεων*, Αθήνα, Εκδόσεις Πεδίο.
- Ζαφειρίδης, Φ. και Λαϊνάς, Σ. (2009), Οι ελλοχεύοντες κίνδυνοι για τη ριζοσπαστικότητα των ΑΑ και ΝΑ, στο Ζαφειρίδης, Φ. (2009), *Εξαρτήσεις και Κοινωνία. Θεραπευτικές Κοινότητες, Ομάδες Αυτοβοήθειας* (σελ. 263 -301), Αθήνα, Εκδόσεις Κέδρος.
- Ζαφειρίδης, Φ. και Λαϊνάς, Σ., (2007), Εξαρτήσεις και Αυτοβοήθεια, *Κοινωνία & ψυχική Υγεία*, Τεύχος 5, σσ. 4 - 8.
- Λαϊνάς, Σ. (2013), *Ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις και αυτοβοήθεια στον τομέα των εξαρτήσεων: το παράδειγμα του Προγράμματος Προαγωγής Αυτοβοήθειας στο Α.Π.Θ.* Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Διδακτορική Διατριβή.
- Μάτσα, Κ. (2001), *Ψάξαμε ανθρώπους και βρήκαμε σκιές*, Αθήνα, Εκδόσεις Άγρα.
- Μπαζάλια, Φ. (2008), *Εναλλακτική Ψυχιατρική. Ενάντια στην απαισιοδοξία της λογικής για την αισιοδοξία της πράξης*, Φράνκα Ονγκάρο Μπαζάλια, Μαρία Γκράτσια Τζανικέντα (επιμ.), Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Μπαϊρακτάρης, Κ. (2007), Η Διάχυση της Εξάρτησης και η Διαχείριση της Απεξάρτησης, *Κοινωνία και ψυχική Υγεία*, Τεύχος 5, σσ. 14 -17.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Alexander, B. (2008), *The Globalization of addiction. A study in poverty of spirit*, New York, Oxford University Press.
- Ayoo, K., Mikhaeil, J. S., Huang, A. and Wasowicz, M. (2020), The opioid crisis in North America: facts and future lessons for Europe, *Anaesthesiology Intensive Therapy*, Vol. 52, No 2, pp. 139 -147.
- Borkman, T. (2008), The Twelve-Step recovery model of AA: A voluntary mutual help association, in Galanter, M. & Kaskutas, L. (Eds), *Recent developments in alcoholism. Research on Alcoholics Anonymous and spirituality in addiction recovery* (pp. 9-35), New York, Springer.
- Cloud, W. and Granfield, R. (2008), Conceptualizing recovery capital: Expansion of a theoretical construct, *Substance use & misuse*, Vol. 43, No 12-13, 1971-1986.
- Conrad, P. (2007), *The medicalization of society: On the transformation of human conditions into treatable disorders*, JHU Press.

- Courtwright, D. (2012), *A Short History of Drug Policy or Why We Make War on Some Drugs but not on Others*. History Faculty Publications, Vol. 23. Retrieved from: http://digitalcommons.unf.edu/ahis_facpub/23
- Courtwright, D. T. (2019), *The Age of Addiction: How Bad Habits Became Big Business*, Harvard University Press.
- DeZeeuw, G. (2004), *Καινοτομική κοινωνική υποστήριξη. Παραδείγματα και ερευνητικοί σχεδιασμοί*, στο Δικαίου Μ., και Berkeley D. (επιμ.) *Οργανισμοί. Ζητήματα Έρευνας και Ανάπτυξης στις Σύγχρονες Κοινωνίες*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Granfield, R. and Cloud, W. (2001), *Social Capital and Natural Recovery: The Role of Social Resources and Relationships in Overcoming Addiction without Treatment*, *Substance Use and Misuse*, Vol. 36, No 11, pp. 1543-1579.
- Hall, W., Carter, A. and Forlini, C. (2015), *The brain disease model of addiction: is it supported by the evidence and has it delivered on its promises?*, *The Lancet Psychiatry*, Vol. 2, No 1, pp. 105-110.
- Hart, C. (2013), *High price*, New York, HarperCollins.
- Humphreys, K. (2015), *Addiction treatment professionals are not the gatekeepers of recovery*, *Substance use & misuse*, Vol. 50, No 8-9, pp. 1024-1027.
- Kagan, C., Burton, M., Duckett, P., Lawthom, R. and Siddiquee, A. (2011), *Critical Community Psychology*, London, Wiley-Blackwell.
- Kelly, J. and White, W. (Eds., 2011), *Addiction recovery management: Theory, research and practice*, New York, Springer.
- Kelly, J. F. (2017), *Is Alcoholics Anonymous religious, spiritual, neither? Findings from 25 years of mechanisms of behavior change research*, *Addiction*, Vol. 112, No 6, pp. 929-936.
- Klingemann, H. (2020), *Successes and failures in treatment of substance abuse: Treatment system perspectives and lessons from the European continent*. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, Vol. 37, No 4, pp. 323-337.
- Klingemann, H. and Bergmark, A. (2006), *The legitimacy of addiction in a world of smart people*. *Addiction*, Vol. 101, No 9, pp. 1230 1237.
- Klingemann, H. and Sobell, L. C. (2007), *Promoting self-change from addictive behaviors*. Springer Science+ Business Media, LLC.
- Lainas, S., Georgiou, A. and Dimitriadou, K. (2017), *Participation is not Panacea. Discussing about the danger of alienation of health movement initiatives' within the capitalistic crisis context*. Presentation at the 18th IAHPE Conference, "European health policies in the era of capitalist crisis and restructuring", Thessaloniki, 21-24/9/2017.
- Leshner, A. I. (1997), *Addiction is a brain disease, and it matters*. *Science*, Vol. 278, No 5335, pp. 45-47.
- Lewis, M. (2015), *The biology of desire: Why addiction is not a disease*, Hachette UK.
- Lewis, M. (2017), *Addiction and the brain: development, not disease*, *Neuroethics*, Vol. 10, No 1, pp. 7-18.

- Maturo A. (2012), Medicalization: current concept and future directions in a bionic society, *Mens sana monographs*, Vol. 10, No 1, pp. 122-133.
- Orford, J. (2008), Asking the right questions in the right way: the need for a shift in research on psychological treatments for addiction, *Addiction*, Vol. 103, No 6, pp. 875-885.
- Orford, J., (2001), *Excessive Appetites: A Psychological View of Addictions*, New York, John Wiley and Sons Ltd.
- Peele, S. (1989), *The Diseasing of America*, Lexington, MA, Lexington, Books.
- Peele, S. (1990), Addiction as a cultural concept. *Annals of the New York Academy of Sciences*, Vol. 602, pp. 205-220.
- Prilleltensky, I. and Nelson, G. (2002), *Doing Psychology critically. Making a difference in diverse settings*, New York, Palgrave Macmillan.
- Rhodes, T. and Coomber, R. (2010), Qualitative methods and theory in addictions research, in G. Miller, J. Strang and P. Miller (Eds), *Addiction research methods* (pp. 59-78), Chichester, Wiley-Blackwell.
- Satel, S. and Lilienfeld, S. O. (2014), Addiction and the brain-disease fallacy, *Frontiers in psychiatry*, Vol. 4, No 141.
- Szasz, T. (2003), *Ceremonial chemistry: The ritual persecution of drugs, addicts, and pushers*, Syracuse University Press.
- Teo, T. (2010), What is epistemological violence in the empirical social sciences?, *Social and Personality Psychology Compass*, Vol. 4, No 5, pp. 295-303.
- United Nations Office on Drugs and Crime (2019) (UNODC), *World Drug Report 2019*, United Nations publication, Sales No. E.19.XI.8.
- Volkow, N. D., Koob, G. F. and McLellan, A. T. (2016), Neurobiologic advances from the brain disease model of addiction, *New England Journal of Medicine*, Vol. 374, No 4, pp. 363-371.
- Votaw, V. R., Geyer, R., Rieselbach, M. M. and McHugh, R. K. (2019), The epidemiology of benzodiazepine misuse: a systematic review, *Drug and alcohol dependence*, Vol. 200, pp. 95-114.
- Watkins, M. (2019), *Mutual Accompaniment and the Creation of the Commons*, Yale University Press.
- White, W., (2014), *Slaying the dragon: The history of addiction treatment and recovery in America*, Bloomington, IL, Chestnut Health Systems.
- World Health Organization (2018), *Global status report on alcohol and health 2018*, Geneva, World Health Organization, Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.
- Yablonsky, L. (1965), *The tunnel back: Synanon*, Macmillan.
- Zafiridis, P. and Lainas, S. (2012), Alcoholics and narcotics anonymous - A radical movement under threat, *Addiction Research and Theory*, Vol. 20, No 2, pp. 93-104.
- Zafiridis, P. (2011), The Synanon self-help organization and its contribution to the understanding and treatment of addiction, *International Journal of Therapeutic Communities*, Vol. 32, No 2, pp. 125-141.

Zinberg, N. E. (1984), *Drug, Set, and Setting: The Basis for Controlled Intoxicant Use*, New Haven, CT, Yale University Press.